

Zarnigor JURABAYEVA,
Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

DSc, dots. M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR DEVELOPING SPEECH THROUGH SYNTACTIC MODELS IN PRIMARY GRADE STUDENTS

Annotation

This article will highlight the theoretical foundations of the use of syntactic models in elementary school native language lessons, the methodology of their application and the didactic possibilities in the development of oral and written speech of students. It is scientifically substantiated that syntactic modeling is an effective technology in students in the formation of skills for understanding grammatical units, analyzing sentence construction, consistently expressing content and stating an idea in a logical order.

Key words: Syntactic model, modeling, primary class, native language, speech development, grammatical skills, interactive methods.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РЕЧИ ЧЕРЕЗ СИНТАКСИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье освещаются теоретические основы использования синтаксических моделей на уроках родного языка в начальных классах, методика их применения и дидактические возможности в развитии устной и письменной речи учащихся. Научно обосновано, что синтаксическое моделирование является эффективной технологией в формировании у учащихся навыков понимания грамматических единиц, анализа конструкции предложения, связного выражения содержания и выражения мысли в логическом порядке.

Ключевые слова: Синтаксическая модель, моделирование, начальный класс, родной язык, развитие речи, грамматические навыки, интерактивные методы.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SINTAKTIK MODELLAR ORQALI NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik modellardan foydalanishning nazariy asoslari, ularni qo'llash metodikasi va o'quvchilarning og'zaki hamda yozma nutqini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari yoritiladi. Sintaktik modellashtirish o'quvchilarda grammatik birliklarni anglash, gap qurilishini tahlil qilish, mazmuni izchil ifodalash va fikrni mantiqiy tartibda bayon etish malakalarini shakllantirishda samarali texnologiya ekanligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: Sintaktik model, modellashtirish, boshlang'ich sinf, ona tili, nutqni rivojlantirish, grammatik ko'nikma, interfaol metodlar.

Kirish. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, ularni fikrni aniq, izchil va grammatik jihatdan to'g'ri bayon etishga o'rgatish ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Ona tili darslarida qo'llaniladigan sintaktik modellar mazkur maqsadga erishishda samarali metodlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Sintaktik modellashtirish orqali o'quvchi gapning tarkibiy qismlarini anglaydi, gap qurilishini tahlil qiladi, qismlarning o'zaro bog'lanishini ko'radi hamda nutq jarayonida ularni ongli ravishda qo'llashni o'rganadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sintaktik modellashtirish orqali nutqni rivojlantirish bo'yicha ilmiy manbalar tahlili ushbu yo'nalishning nazariy-metodik asoslari ko'plab olimlar tomonidan izchil o'rganilganini A. N. Gvozdev, L. V. Shcherba, A. A. Leontyev kabi tilshunos va psixologiyat olimlar o'quvchilar nutqining rivojlanishi grammatik qurilmalarni ongli tushunish bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida sintaksisni o'rgatishda ko'rgazmali modellarni qo'llash bolaning tilni o'zlashtirish jarayonini soddalashtirishi qayd etilgan. Shuningdek, Vygotskiy va Leontyevlarning psixologik yondashuvlari sintaktik modellar orqali o'quvchining fikrlash jarayonini faollashtirish, mantiqiy bog'lanishlarni idrok etish va nutq

strukturasi ustidan ongli nazoratni shakllantirishga xizmat qilishini ilmiy asoslab beradi. Zamonaviy metodik tadqiqotlarda (T. G'afforova, G. Qosimova, R. Safarova va boshqalar) sintaktik modellar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqida grammatik ongni shakllantiruvchi samarali vosita sifatida talqin etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Sintaktik model - bu gapning tuzilishini soddalashtirilgan, sxema ko'rinishida tasvirlash orqali o'quvchiga grammatik munosabatlarni ko'rsatib beruvchi didaktik vosita. Bunday modellar o'quvchilarda:

grammatik kategoriyalarni tez tushunishi;

gap bo'laklarining vazifasini anglash;

mazmuni izchil tuzish;

nutq jarayonida mustaqil fikr bildirish kabi ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Ayniqsa boshlang'ich sinfda abstrakt grammatik tushunchalarni bevosita tushuntirish o'quvchilarga qiyinchilik tug'diradi. Sintaktik modellar esa mazkur jarayonni ko'rgazmali, tushunarli va esda qolarli qiladi.

Sintaktik modellashtirish metodikasi asosan uch bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich: Model bilan tanishtirish. O'qituvchi gapning sxematik ko'rinishini taqdim etadi, asosiy bo'laklarni

belgilaydi va ularning vazifasini tushuntiradi. Masalan: ega-kesim, ega-kesim- aniqlovchi va hokazo.

2-bosqich: Model asosida gap tuzish. O'quvchilar berilgan modelga mos gaplar yaratadi. Ushbu jarayon ularning tasavvurini, lug'at boyligini va grammatik tahlil ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3-bosqich: Mustaqil modellashtirish. O'quvchi mustaqil ravishda matndan gap tuzadi, uni sxema shakliga keltiradi yoki aksincha, sxemani mazmunli gapga aylantiradi. Bu bosqich kreativ fikrlashni rivojlantiradi.

Ona tili darslarida quyidagi interfaol metodlar bilan sintaktik modellarni qo'llash juda samarali:

“Sxema bo'yicha gap qurish” metodi tavsiya etiladi. O'quvchilarga ma'lum sxema beriladi, ular undan foydalanib mazmunli gap tuzadilar. Bu metod har bir o'quvchining fikrlashini faollashtiradi.

Mavzu: “Hayvonlar” (Ega-kesim-sifatlovchi bo'lak asosida gap tuzish)

Sinf: 2–3-sinflar uchun mos “Sxema bo'yicha gap qurish” metodi - o'quvchilarga gapning soddalashtirilgan sxemasi berilib, ular shu sxema asosida mustaqil mazmunli gap tuzadigan interfaol yondashuvdir. Mazkur metod grammatik ko'nikmalarni mustahkamlaydi, lug'at boyligini kengaytiradi va analitik fikrlashni rivojlantiradi.

1-bosqich. Sxema bilan tanishtirish

O'quvchilarga quyidagi sxema ko'rsatiladi:

ega- sifatlovchi- kesim

O'qituvchi sxemaning ma'nosini tushuntiradi:

ega — gap kim yoki nima haqida ekanini bildiradi.

sifatlovchi — ega haqida qo'shimcha ma'lumot beradi.

kesim — harakat yoki holatni bildiradi.

Namuna: hayvon- rangi/sifati - nima qiladi?

2-bosqich. Sxema bo'yicha gap tuzishga tayyorlash

O'qituvchi o'quvchilarga rasmlar, kartochkalar yoki slaydlar asosida hayvonlar haqida so'zlar beradi:

- hayvonlar: quyon, mushuk, ot, sher, ayiqlar;

- sifatlar: oq, kichkina, tez, kuchli, yumshoq;

- kesimlar: sakraydi, yuguradi, uxladi, yugurmoqda,

ovlaydi.

Bolalar so'zlar ma'nosini aniqlaydi va ularni sxemaga qanday joylash mumkinligini muhokama qiladi.

3-bosqich. Sxema asosida gap qurish

O'qituvchi sxemani taxtaga yozadi:

ega –sifatlovchi- kesim.

O'quvchilar mos so'zlarni tanlab, gap tuzadilar.

Misollar:

Quyon — kichkina — sakraydi.

→ □ “Kichkina quyon sakraydi.”

Ot — tez — yuguradi.

→ □ “Tez ot yuguradi.”

Mushuk — yumshoq — uxladi.

→ □ “Yumshoq mushuk uxladi.”

Bu bosqichda har bir o'quvchi gapni ovoz chiqarib aytadi, o'qituvchi tahlil qiladi.

4-bosqich. Mustaqil ijodiy mashq

O'qituvchi murakkabroq sxema beradi:

ega –sifatlovchi –kesim -qayerda?

O'quvchilar mustaqil gap yaratadilar:

Sher — kuchli — ovlaydi — o'rmonda.

→ □ “Kuchli sher o'rmonda ovlaydi”.

Quyon — oq — yuguradi — dalada.

→ □ “Oq quyon dalada yuguradi”.

Bu bosqich nutqni bog'lash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5-bosqich. Guruhli ijodiy ish. O'quvchilar 3–4 kishilik guruhlariga ajratiladi. Har bir guruhga alohida sxema va rasm tarqatiladi:

Sxema variantlari:

Ega-kesim-hol.

Ega-sifatlovchi –kesim-vaqt.

Ega-kesim- nima bilan?

Guruhlar o'z sxemasi bo'yicha gap tuzadi va sinfga taqdim etadi. Masalan:

“Bo'rilar tungi paytda uvillaydi.”

“Tez ayiq bugun yugurdi.”

“Sariq qush qanotlari bilan uchmoqda.”

“Sxema bo'yicha gap qurish” metodi dars jarayonida quyidagi natijalarni beradi:

✓ Grammatik birliklarning vazifasini ongli tushunish;

O'quvchi gapning tuzilishini sxemada ko'rganligi uchun uni yodlashdan ko'ra anglaydi.

✓ Fikrni izchil bayon etish;

Bolalar sxema asosida gap tuzishda mantiqiy ketma-ketlikka amal qilishni o'rganadi.

✓ Lug'at boyligini oshirish;

Har safar yangi so'zlar bilan sxema to'ldiriladi.

✓ Mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish;

O'quvchi bir sxemadan cheksiz xil gaplar tuza olishi orqali kreativ tafakkurini rivojlantiradi.

✓ O'quvchi faolligini oshiradi.

Har bir o'quvchi o'z gapini yaratadi - bu ularning dars jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi (1-rasm).

1-rasm. Sintaktik modellashning nutq rivojiga ta'siri

O'tkazilgan tajriba natijalari shuni tasdiqlaydiki, boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik modellashtirish texnologiyalaridan muntazam foydalanish o'quvchilarning nutq kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantiradi. Xususan, o'quvchilar gap qurishda yo'l qo'yiladigan

grammatik xatolarni kamaytiradi, fikrlarni mantiqan bog'lab ifodalash ko'nikmasi shakllanadi, sintaktik birliklardan ongli ravishda foydalanishni o'zlashtiradi. Shuningdek, ularning faol va passiv lug'at boyligi kengayib, mustaqil matn yaratish malakasi ham izchil rivojlanadi. Bularning barchasi sintaktik

modellashirishning o'quvchilarning nutqni to'g'ri, aniq va mazmunli shakllantirish jarayonida samarali metod ekanligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sintaktik modellashirish asosida nutqni shakllantirish jarayoni amaliy kuzatishlar, tajriba-sinov ishlari va dars jarayonining tahlili orqali o'rganildi. Tadqiqot davomida o'quvchilarning grammatik savodxonligi, gap qurish ko'nikmalari, tahlil-sintez faoliyati hamda og'zaki-yozma nutqdagi faollik darajasi aniqlangan mezonlar asosida baholandi. Sintaktik modellar qo'llanilgan dars jarayonining tahlili. Darslarda model, sxema va grafik tasvirlardan foydalanish o'quvchilarning:

mavzu mazmunini tezroq anglashiga;
grammatik birliklar orasidagi bog'lanishlarni ko'rishiga;
gap bo'laklari vazifasini tushunib olishiga;

og'zaki nutqda to'g'ri gap tuza olishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi.

Tahlillarga ko'ra, modelga asoslangan mashqlar an'anaviy izohli-talim usullariga nisbatan o'quvchilarni o'quv jarayoniga faolroq jalb qildi. Bunda ayniqsa "Model asosida gap tuzish", "Matndan sxema yaratish" va "Modelni davom ettir" mashqlari yuqori natija beradi.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida sintaktik modellashirishdan foydalanish o'quvchilarning grammatik tushunchalarni chuqur anglashiga, nutq faolligini oshirishga, mustaqil fikrlash va bog'lanishli nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Sintaktik modellarning ko'rgazmalilik, soddalik va funksional yondashuvga asoslangani ularni zamonaviy ta'lim sharoitida samarali texnologiyalardan biri sifatida qo'llash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. O'zbekiston. Toshkent. 2022. 212-bet.
2. Abdullayeva, Q. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 256 b.
3. G'ulomov, A., & Usmonov, A. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Fan, 2020. – 312 b.
4. Yo'ldosheva, D. Boshlang'ich ta'limda til o'rgatishning innovatsion metodlari. – Toshkent: Talqin, 2021. – 198 b.
5. Rasulov, R. Sintaksis nazariyasi va uni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2018. – 274 b.
6. Hasanov, B. O'quvchilarda nutq o'stirish texnologiyalari. – Buxoro: Durдона, 2022. – 220 b.